

DROBNOSTI

TO JSTE TOMU DALA, VY TRDLA! K TZV. SHODĚ S VOKATIVEM

The article discusses some problems of the rule concerning the agreement of the predicate verb and noun in vocative, as presented in codification manuals.

V tomto článku chceme ukázat, že pravidlo o shodě přísudkového slovesa se jménem ve vokativu, tak jak je uvedeno v kodifikačních příručkách češtiny, je z mnoha hledisek problematické, a to formulačně i věcně.

1 Pravidla českého pravopisu v roce 1993 nově zavedla následující pravidlo: „Obsahuje-li věta oslovení, které je vyjádřeno podstatným jménem v 5. pádě (podmět pak nebývá ve větě vyjádřen), psaní *-i* nebo *-y* v přísudku se řídí podle rodu podstatného jména v 5. pádě: Např. *Kde jste, kluci, byli schováni?* – *Proč jste, dívky, nepřišly včas?* – *Kam jste, děti, utekly?*“ (APČP, s. 16).

Důvodem ke změně pravopisného pravidla bylo, že „odlišné funkce I. a 5. pádu (nominativu a vokativu) nejsou běžnému uživateli v tomto případě dostatečně zřejmé“ (Svobodová, 1991, s. 46). Formulace I. Svobodové napovídá, že si autoři APČP byli vědomi toho, že jde o ustanovení odporující mluvnickým pravidlům, ale že v jeho zavedení viděli zjednodušení pravopisných pravidel, a tedy krok vstřícný k pisatelům.

Ve školním vydání Pravidel se nachází odlišná formulace: „Ve větách s podmětem slovně nevyjádřeným má přísudek shodu a) s podstatným jménem, které se vyrozumívá jako podmět na základě toho, že je ho užito v oslovení (vyjádřeném 5. pádem podstatného jména), které věta obsahuje. Např. *Kam jste se, kluci, schovali?* – *Vážené posluchačky, byly jste již informovány o změněném začátku našeho pořadu?* – *To jste, děti, dělaly samy?*“ (ŠPČP, s. 17). V poznámce pod tímto ustanov-

ením se píše (a dokládá příkladem se jménem *děvčata* v oslovení a s explicitní dubletou v přičestí), že je možné uplatnit i zřetel k přirozenému rodu nevyjádřeného podmětu.

(Pro úplnost dodejme, že ve školním vydání Pravidel z roku 1993 se místo „vyrozumívá se jako podmět“ psalo „nabývá platnosti podmětu“ /ŠPČP 1993, s. 17/.)

Povšimněme si, že znění pravidla v obou verzích pravopisné příručky je výrazně odlišné:

a) APČP se v dané věci zabývájí pouze psaním *-i/-y* a o neutrech mlčí, je tedy možné chápat jejich ustanovení tak, že shoda se podle vokativu řídí jen u plurálových tvarů přísudkových sloves v mask. anim. a ve fem. Příklady s *děvčaty* v ŠPČP ukazují, že má jít o všechny rody. Zatímco v APČP jde vlastně o jev příslušející do oblasti (syntaktického) pravopisu, v pojetí ŠPČP jde jasně o jev mluvnický. Z tohoto hlediska je dikce ŠPČP rozumnější, poněvadž systematizující. Na druhé straně se tím však otevírá Pandořina skříňka dalších morfologických kategorií a (kombinací) jejich hodnot (viz níže).

b) ŠPČP ponechávají uživateli možnost, aby se novým pravidlem neřídil, tj. aby i ve větách s vokativem uplatnil tzv. shodu podle smyslu.

Způsob, jakým bylo nové pravidlo formulováno, vyvolal záhy oprávněnou kritiku. P. Sgall (1994, s. 282) upozornil na to, že „substantivum asi musí být v plurálu (jinak by se podle této formulace mělo psát *Mileno, už jste dostaly nový byt?* [...]“). Podobně P. Karlík a J. Panevová (2002, s. 388) uvádějí: „Nepřáve se tvrdí v *Pravidlech českého*

pravopisu (1993), že oslovení (vokativ) a přísudek věty za ním následující se obecně shodují v rodě a čísle, srov.: *Děti, přinesla jsem vám moučník; Jarmilo, prši.*“

Akademická příručka českého jazyka (2014, s. 429, dále jako APČJ) mírně modifikuje ustanovení APČP: zaprvé vsouvá do hlavní věty omezující adverbium *obvykle* (vytváří tím vlastně jakýsi kompromis mezi jednoznačnou dikcí APČP a výslovně dubletním ustanovením ŠPČP), zadruhé přidává vysvětlující odstavec tohoto znění: „Vždy je třeba zvážit, jaký je smysl sdělení, protože ne ve všech větách s nevyjádřeným podmětem je možné shodu řídit oslovením, např. *Děvčata, přinesli jsme vám něco dobrého na zub* (= my jsme přinesli děvčatům), ale *Abyste si, děvčata, pochutnala. Děvčata, snad jste se na nás nezlobila?*“ (I v prvním odstavci APČJ používá jiné příkladové věty, v zásadě však podobné příkladům v APČP.)

Vysvětlujícím odstavcem chce patrně APČJ předejít kritiku, již se dostalo Pravidlům českého pravopisu. Z příkladu *Děvčata, přinesli jsme vám něco dobrého na zub* vyplývá, že shoda s vokativem není možná, pokud přísudek není v 2. osobě. (Tím se odráží námitka P. Karlíka a J. Panevové, resp. formulace se tím zpřesňuje tak, aby nebylo možné vztáhnout pravidlo na jejich příkladové věty.)

Povšimněme si, že autoři APČJ v přidaném odstavci po vzoru ŠPČP (a na rozdíl od APČP, v jejichž verzi se v daném pravidle termín *shoda* vůbec neobjevil) zřetelně pojímají daný jev jako shodu přísudkového slovesa se jménem ve vokativu; zde ji budeme označovat zkráceně jako *shodu s vokativem*.

2 V dalších výkladech se budeme vztahovat primárně k pojetí APČJ. Pokusíme se ukázat řadu problémů, nejasností a nedořečeností, které jsou s aplikací/aplikovatelností pravidla o shodě s vokativem spojeny.

a) Pokud nejde jen o pravidlo pravopisné, nýbrž o jev mluvnický, pak jeho aplikace není omezena pouze na písemnou komunikaci.

Děvčata, snad jste se na nás nezlobila? by mělo být ve spisovném komunikátu mluveném přijatelné ve stejné míře jako ve spisovném komunikátu psaném.

b) Pokud platí pravidlo shody s vokativem pro plurálové tvary přísudkových sloves všech rodů, nabízí se otázka, zda platí i pro tvary singulárové. Domníváme se, že pro odlišnost pravidel pro singulár a pro plurál nelze najít žádné opodstatnění, tak jako je nelze najít pro odlišnost pravidel pro neutrum a pro ostatní rody. Má-li se podle APČJ psát (a spisovně i říkat) podle vokativu *Děvčata, snad jste se na nás nezlobila?*, lze předpokládat, že se má analogicky psát a říkat podle vokativu i *Paní ředitelko, ujala byste se slova?* a *Kdy ses, Tomáši, vrátil?*

c) Mělo by však být zavedeno omezení shody s vokativem tak, aby bylo zřejmé, že se nevztahuje na situace, v nichž jméno ve vokativu vyjadřuje jinou hodnotu kategorie čísla než přísudkové sloveso, jmenovitě v nichž je přísudek v plurále a oslovení v singuláru (srov. výše uvedenou námitku Sgallovu). (Věc dále komplikuje vykání, při němž je tvar přísudkového slovesa z hlediska kategorie čísla hybridní.)

d) Další otázka, která nad pravidlem o shodě s vokativem vyvstává, zní, zda je pravidlo omezeno na výpovědi s podmětem nevyjádřeným. APČP píše, že podmět ve větách s vokativem „nebývá vyjádřen“, APČJ, že vyjádřen „není“. Zdá se tedy, že APČJ pro věty obsahující jak oslovení, tak zájmenný podmět shodu s vokativem nedoporučuje. Podle našeho názoru však neexistuje důvod, proč by *To jste, děti, dělaly samy?* mělo být přijatelnější než *To jste, děti, dělaly vy samy?*

e) Pro další postup našeho výkladu by bylo bývalo vhodné, aby bylo z pravidla o shodě s vokativem zřejmé, komu slouží: zda pisateli/ mluvčímu, který je zároveň autorem komunikátu, nebo také tomu, kdo koriguje text cizí. Autor komunikátu totiž za normálních okolností ví, komu přisuzuje děj vyjádřený přísudkem ve 2. osobě; pokud pohlaví lidí, jimž

přisuzuje děj, nezná, užije nejspíš bezpříznakové generické maskulinum. Na tomto místě můžeme předeslat, že se nám pravidlo o shodě s vokativem jeví v případě, že se jím má řídit korektor mluvnicky a/nebo pravopisně problematické komunikátu, přijatelnější.

f) Jedním z aspektů vyjádření ovlivněných situací (z aspektů, které korektor na rozdíl od autora znát nemusí) je to, v kterém významu je v přísudku užito slovesného tvaru v 2. os. pl.: zda se děj přisuzuje množině adresátů, nebo adresátovi / množině adresátů plus někomu dalšímu. V prvním případě je množina adresátů (oslovovaných/oslovitelných vokativem) s množinou substantiv, jimž se přisuzuje děj přísudkem, totožná, v druhém nikoli. Domníváme se, že pro aplikovatelnost pravidla o shodě s vokativem je to rozdíl podstatný. Představme si např. následující situaci: táborové oddíly skládající se vždy z dívek i chlapců měly při bojové hře dorazit libovolnou cestou do cíle, po skončení hry se setká jedna dívka z jednoho oddílu s dvojicí dívek z druhého oddílu a řekne: *Děvčata, kudy jste šly? My jsme museli dvakrát přebrodit potok.* V této výpovědi za dané situace nemá oslovení nic společného s podmětem, nevyjádřený podmět jasně (tzn. tak, že je to jasné všem komunikantům) zahrnuje i chlapce, normální volbou je *šli*.

g) Přítomnost příkladů s *děvčaty* ukazuje, že shoda s vokativem má být uplatněna i tehdy, když gramatický rod jména ve vokativu nesouhlasí s přirozeným rodem oslovovaného adresáta / množiny adresátů. Přesto, domníváme se, není zcela zřejmé, zda by příručka doporučovala shodu s vokativem i ve výpovědích *Dítě moje, kde ses vokalul-?* nebo (k ženě) *Majore, jak jste dopadl-?* K jednotlivcům se přeče v interakci vztahujeme primárně jako k ženám, nebo jako k mužům, ač je občas označujeme, ba i oslovujeme substantivy s neodpovídajícím gramatickým rodem.

h) Jen trochu odlišná je situace u hypokoristických forem ženských rodných jmen, která se skloňují jako mask. anim. (*Lucián, Evišek, Daník* aj.). Pokud se objeví v pod-

mětu, shoda je možná obojí: formální (*Daník tady nebyl?*) je podle našich zkušeností méně častá než podle smyslu (*Daník tady nebyla?*); pokud se takové hypokoristikon objeví v oslovení, je podle našeho názoru shoda s vokativem (*Daniku, užs to našel?*) krajně nepravděpodobná.

ch) Dále máme za to, že shodu s vokativem nelze uplatnit tehdy, pokud má vokativ funkci kvalifikační. Výpovědi jako *Kam jste, vy jelita, zase dala ten klíč? Ty dřevo, cos to provedlo?*, (k mužům) *Copak jste si to, vy palice dubové, ještě nerozmyslely?* nebo (k ženě) *Miláčku, kdy ses vrátil?* považujeme za (mírně řečeno) zcela nenoremní.

i) APČJ v pravidle o shodě s vokativem píše o oslovení, „které je vyjádřeno podstatným jménem v 5. p.“, avšak v jednom z příkladů uvádí oslovení *milé čtenářky* (podobný příklad uvádějí i ŠPČP); zjevně tedy nemá na mysli pouze oslovení vyjádřené *samotným* substantivem. My jsme v několika příkladech výše uvedli oslovení, jehož součástí bylo i osobní zájmeno, a máme za to, že jsme se tím od vymezení oblasti, již pokrývá pravidlo o shodě s vokativem, neodchýlili. Pokud by pravidlo o shodě s vokativem mělo platit i pro vokativ kvalifikační (a zopakujeme, že příručky žádnou výjimku v tomto smyslu nečiní), pak se nabízí otázka, zda by obdobné pravidlo nemělo platit i pro analogické konstrukce s kvalifikačním nominativem a přísudkovým slovesem v 1. osobě (*Já dřevo, co jsem to provedlo?*). Domníváme se ovšem, že nemělo, ale syntaktická i pragmatická blízkost obou konstrukcí je nám dalším argumentem proti obecné aplikovatelnosti shody s vokativem.

j) Všechny příklady v APČP, ŠPČP i APČJ obsahují vokativ buď uprostřed výpovědi, v interpozici mezi pomocným slovesem a přičestím, nebo na začátku výpovědi; tzn. příručky počítají pouze s případy, v nichž ta část přísudku, v níž se uplatňuje shoda v rodě, následuje po oslovení. Je přitom možné, že vzájemné postavení vokativu a přísudku má na volbu pisatele/mluvčího mezi různými

možnostmi shody vliv: jmenovitě máme za to, že pokud bude oslovení umístěno až na konci výpovědi a/nebo pokud bude přičestí umístěno na začátku (*Nezlobil- jste se na nás, děvčata?*), je pravděpodobnost, že pisatel/ mluvčí zvolí shodu s vokativem, nižší.

k) PČP i APČJ omezují shodu s vokativem na případy, kdy „věta oslovení obsahuje“. (Pomíňme terminologickou nepřesnost, spíše než o větu jde o výpověď, neboť vokativ se do věty nezapojuje.) Od výpovědi obsahující přísudek v 2. osobě však může být vokativ více či méně volně syntakticky oddělen. Není zcela jasné, zda se má shoda s vokativem aplikovat i v případech jako *Děvčata! (Tak co?) Snad jste se na nás nezlobil-?* nebo (obráceně) *Snad jste se na nás nezlobil-? Řekněte, děvčata!*, a pokud nemá, proč ne a kudy vede mezi oběma typy rozhodující hranice.

3 Alternativu ke shodě s vokativem představuje shoda podle přirozeného rodu substance, jíž se přísudkovým slovesem přisuzuje děj. Taková shoda se označuje jako *shoda podle smyslu*. Shoda s vokativem by eo ipso měla být zvláštním případem shody podle formy.

Shoda (kongruence) je formální syntaktický vztah projevující se jako „[s]jednocení hodnot některých morfologických kategorií mezi výrazy, které jsou součástí určité syntaktické konstrukce“ (Karlík – Panevová, 2002, s. 388). Takových konstrukcí Karlík a Panevová (tamtéž) vymezují několik, náš problém se však týká jediné z nich: té, v níž se přísudkové sloveso shoduje v osobě, čísle a rodě s podmětem. Shoda s vokativem, má-li být skutečnou shodou podle formy, tedy mj. musí znamenat, že jméno ve vokativu a) plní funkci podmětu, b) vyjadřuje 2. osobu a c) řídí rod a číslo přísudku. Domníváme se, že nic z toho neplatí:

a) Vokativ je nesyntaktický pád, jméno ve vokativu neplní větněčlenskou funkci (srov. např. Karlík, 2002, s. 532). Jméno ve vokativu se pouze může (ale jak jsme ukázali v 2f), nemusí!) referenčně vztahovat k těže substanci / množině substancí, k níž referuje

i (nevyjádřený) podmět. Referenční totožnost arci nezakládá totožnost syntaktické funkce: vokativ nemůže být podmětem. (Odtud zřejmě pramení ona znejasnější změna formulace mezi dvěma vydáními ŠPČP; zněním „vyrozumívá se jako podmět“ chtěli snad autoři vyjádřit, že jméno ve vokativu někdo může *pojmat* jako podmět, ač podmětem *není*.)

b) Vokativ 2. slovesnou osobu nevyjadřuje. Slovesná osoba má zato „bezprostřední formálně-sémantickou vazbu na lexikálně-gramatickou kategorii osobních zájmen“ (Štícha, 2002, s. 299). Tato vazba se projevuje zejména tím, že podmět, k němuž se vztahuje přísudek v 1. a 2. osobě, „může být lexikálně reprezentován pouze osobním zájmenem“ (tamtéž). Ve vztazných větách je mimoto možné, aby byl podmět, k němuž se vztahuje přísudek v 1. nebo 2. osobě, vyjádřen relativem (*Vítej nám, Ježíšku, s nebe daný, jenž jsi se narodil z čisté Panny*). To však nic nemění na skutečnosti, že je-li přísudek v 1. nebo 2. osobě, nemůže být podmětem žádné substantivum. (Výjimkou jsou pochopitelně věty/výpovědi, v nichž plní funkci podmětu substantivum a zájmeno ve vztahu koordinace nebo adordinace. Pro shodu v nich však kodifikační příručky stanovují zvláštní pravidla a my zde od nich odhlížíme.)

c) O tom, že substantivum ve vokativu neřídí rod ani číslo přísudkového slovesa, svědčí už sama existence vět uváděných Sgallem (1994) i Karlíkem a Panevovou (2002) a citovaných zde v odd. 1. Pokud přísudkové sloveso vyjadřuje tytéž hodnoty čísla a/nebo jmenného rodu jako jméno ve vokativu, nejde o *shodu* jakožto syntaktický vztah (typ syntaktické závislosti), nýbrž o pouhou *stejnost*.

Jakkoli tato stejnost kategoriálních hodnot v případě oslovení a přísudkového tvaru vyjadřujícího 2. osobu nemusí být náhodná, nýbrž může být a zhusta bývá motivována referenční totožností jména ve vokativu a nevyjádřeného (= vynechaného zájmeného) podmětu, hovořit o ní jako o shodě je nepřes-

né. Řídíme-li se při volbě rodu a/nebo čísla přísudkového slovesa v 2. osobě vokativem, nevolíme ani shodu podle formy, ani shodu podle smyslu, nýbrž necháváme se ovlivnit slovem, které s tímto přísudkem souvisí jen volně. Z mluvnického hlediska je to vlastně jen blížký atrakci.

4 Pravidlo tzv. shody s vokativem bylo do kodifikace zavedeno vědomě jako jev odporující gramatickému systému. V APČP je formulováno tak bezbřezě, že jeho aplikace vede k absurdním důsledkům. ŠPČP a po nich APČJ jeho formulaci poněkud zpřesnily: první ho zavedla jako pravidlo zjevně mluvnické a druhá ho omezila implicitně na výpovědi s přísudkovým slovesem v 2. osobě. Stále však jde o pravidlo značně nejasné. Je formulováno tak, že ho lze vztáhnout na rozmanité případy, jež autoři příruček s největší pravděpodobností neměli na mysli, ba v nichž by jeho aplikaci patrně ani sami nedoporučovali.

Jde mimoto o pravidlo speciální, ve své podstatě o nejasně ohraničenou výjimku z pravidla základního, které při své jednoduchosti nemůže pisatelům/mluvčím, kteří jsou zároveň autory komunikátu, činit obtíže. Toto základní pravidlo stanoví, že přísudkové sloveso v 2. (a stejně tak i v 1.) osobě se v rodě shoduje podle smyslu, tzn. že jeho jmenný rod se řídí přirozeným rodem (pohlavím) substance, jíž se přisuzuje děj. Toto pravidlo se ve své obecnosti týká *všech* výpovědí s přísudkovým slovesem v 2. osobě, tedy i těch, v nichž nebo v jejichž blízkosti se vyskytuje vokativ. Pokud chce kodifikace v této věci činit ústupek úzu preferujícímu před shodou podle smyslu referenčně motivovanou stejnou, popř. vyjít vstříc korektorům, měla by a) takový ústupek jasně ohraničit (přítom může zvážit poznámky uvedené zde v odd. 2) a b) explicitně umožňovat autorům komunikátů aplikaci základního, obecného pravidla; je velká škoda, že tolerantní postoj ŠPČP v posledním zmíněném bodě nejnovější kodifikační příručka opouští.

LITERATURA

- APČJ: PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds.) (2014): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia.
- APČP: *Pravidla českého pravopisu* (1998). Praha: Academia.
- KARLÍK, P. (2002): Vokativ. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 532–533.
- KARLÍK, P. – PANEVOVÁ, J. (2002): Shoda. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 388–389.
- SGALL, P. (1994): Lingvistický pohled na český pravopis II. *Slovo a slovesnost*, 55, s. 270–286.
- SVOBODOVÁ, I. (1991): Přehled ostatních úprav v nových Pravidlech. In: O. Martincová (ed.), *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: Učitel'ská unie, s. 46–49.
- ŠPČP: *Pravidla českého pravopisu. Školní vydání včetně Dodatku* (2004). Praha: Fortuna.
- ŠPČP 1993: *Pravidla českého pravopisu. Školní vydání* (1993). Praha: Pansofia.
- ŠTÍCHA, F. (2002): Osoba. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 299.

Robert Adam

*Katedra českého jazyka PedF UK
M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1
Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
robert.adam@ff.cuni.cz*